

УДК 37.013.43(091)

ПОЛІКУЛЬТУРНИСТЬ В ОСВІТІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Віталій Глухота, аспірант кафедри географії, методики її навчання та туризму, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.

ORCID: 0000-0001-8152-9712

E-mail: vitaliy9565@ukr.net

Розкрито особливості виникнення та розвитку ідей полікультурності в освіті. Здійснено аналіз наукової літератури з метою систематизації даних про погляди науковців різних історичних періодів щодо необхідності полікультурної освіти в освітньому процесі. Встановлено чіткі хронологічні межі впровадження дефініції «полікультурна освіта» в науковому середовищі. Досліджено особливості монокультурності в освіті як протиположності полікультурності. Визначено сучасні тенденції в полікультурній освіті та наголошено на необхідності її впровадження в сучасному освітньому середовищі.

Ключові слова: культура; міжкультурна взаємодія; полікультурність; полікультурна освіта; монокультурна освіта; мультикультуралізм; асиміляція культур; «плавильна піч».

MULTICULTURALISM IN EDUCATION: HISTORY AND MODERN TRENDS

Vitalii Hlukhota, Postgraduate Student at the Department of Geography, Methods of Teaching and Tourism, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-8152-9712

E-mail: vitaliy9565@ukr.net

The study of multiculturalism in the modern world and modern conditions is an urgent scientific and pedagogical problem. The influence of integration processes leads to a change of opinion about the need for tolerant relations between different cultures in relation to each other. Currently, in the context of the development of international relations, cultural exchange is taking place at the personal, national, and international levels. Therefore, in education, there is a need for a culture of communication, and dialogue of cultures between different countries. This process, together with the development of national culture, enriches both dominant and small cultures. The closedness of individual ethnic communities and conflicts on national and religious grounds is the result of a complex set of social factors. One of them is ignoring the factors of multiculturalism and polyethnicity in education and training in a multinational community. Accounting for multiculturalism and polyethnicity is becoming a pedagogical priority for world civilization and individual states. Its observance is a necessary condition for the democratization of public life. Conditions of effective education are largely outside of pedagogy and depend on the influence of sociopolitical institutions.

The article reveals the peculiarities of the emergence and development of ideas of multiculturalism in education. The analysis of the scientific literature is carried out in order to systematize the data on the views of scientists on the need for multicultural education in the educational process of different historical periods. Clear chronological data on the emergence of the definition of multicultural education in the scientific community. The peculiarities of monocultural education as a counterbalance to multiculturalism in education are studied. The modern tendencies in multicultural education and the necessity of its introduction in the modern educational environment are determined.

Keywords: culture; intercultural interaction; multiculturalism; multicultural education; monocultural education; multiculturalism; assimilation of cultures; “melting furnace”.

Сучасний, багатоетнічний, багатомовний, поліцивілізаційний світ породжує складну проблему в освіті, пов'язану з навчанням і вихованням молодого покоління. Виникає необхідність пошуку педагогічних принципів і методів для пом'якшення кризових явищ, пов'язаних із наростанням небезпеки зіткнення культурних та етнічних інтересів.

Навчання і виховання в глобалізованому світі повинне охоплювати безліч типів, моделей і ціннісних педагогічних орієнтацій, що відповідають світогляду й запитам різних етнокультурних груп населення.

Дослідженню полікультурної освіти в науковому середовищі приділено значну увагу з боку закордонних та українських дослідників.

Окремі думки та ідеї щодо полікультурної освіти присутні ще у трактатах давньогрецьких мислителів – Сократа, Платона, Арістотеля. Ґрунтовні думки щодо ролі полікультурності в освіті знаходимо в роботах Я. А. Коменського, Е. Ротердамського, Й. Г. Песталоці, А. Дістевеґа, М. А. Жульєна Паризького, М. Драгоманова, С. Русової, К. Ушинського, В. Сухомлинського. Сучасні дослідження з особливостей впровадження полікультурної освіти представлені в роботах Д. Бенкс, Дж. Дьюї, де аналізуються особливості полікультурної освіти в США та країнах Західної Європи.

Загальні особливості розвитку полікультурної освіти у світі та Україні представлені дослідженнями І. Білецької, Л. Мелько, Л. Хомич, Т. Чаркіної, Г. Абібулаєвої, Р. Агадулліна, І. Лощенової, Л. Голік, Т. Клиненко, М. Красовицького тощо. Науковцями визначено особливості полікультурної освіти, її складові та необхідність впровадження її в освітній процес. Утім саме дослідження історичних аспектів виникнення полікультурності як педагогічної категорії в науковому середовищі розкрито поверхово.

Мета статті – дослідити історію виникнення полікультурності як педагогічної ідеї та категорії, визначити основні тенденції та напрямки розвитку полікультурної освіти у світі.

Ідеї полікультурності у світогляді людини були ще задовго до виокремлення педагогіки як науки. Так, за результатами аналізу наукової літератури визначено, що давньогрецькі мислителі – Сократ, Платон, Арістотель – розглядали полікультурність як гармонійне середовище для становлення особистості. Зокрема, Сократ вважав, що у всіх людей є рівні можливості здобувати знання, а пізнавальні здібності не залежать від природи людини. Однак ідеї полікультурності в Стародавній Греції не відображали синтез культур інших народів. Греки вважали свою культуру набагато вищою за решту й зневажливо ставилися до інших народів, а полікультурність для них полягала в гармонії природи та людини [8, с. 70].

Проявом же синтезу культур у стародавньому світі можна вважати створення держави Олександром Македонським, коли давньогрецька культура поєдналася з культурами Стародавньої Персії, Єгипту, Вавилону. Фактично в IV столітті до н. е. ми бачимо створення першого полікультурного суспільства стародавнього світу. Тут доміантною була давньогрецька мова, культура, спосіб життя, але й інші народи не зазнавали культурного утиску, а тісно взаємодіяли в новому світі. Згодом такий же синтез культури постав і у Стародавньому Римі, але слід зазначити, що зрештою Рим мав стати монокультурною державою.

З погляду полікультурності цікавими є релігійно-філософські вчення буддистів,

які заперечували кастовий поділ в брахманізмі. В основі буддизму лежить принцип толерантності до всіх людей, включно з представниками нижчих каст, поваги до всього живого [12].

Отже, стародавні мислителі бачили необхідність полікультурного виховання та навчання, але з обережністю ставилися до сприйняття інших культур та взаємодії з ними.

Зі зникненням стародавніх цивілізацій ідеї полікультурності в освіті знайшли своє відображення в релігії. У середньовічній Франції, Англії та державах Німеччини, попри різні культурні відмінності, об'єднувальним чинником виступає католицька віра. Латинська мова стає мовою науки, релігії, культури. Коли говорити про освіту середньовіччя, то, з одного боку, це була полікультурна освіта, але з іншого, домінування християнства в суспільстві, науці та культурі відкидало визнання інших цивілізаційних культур, зокрема ісламу. Це, звісно, робило європейську полікультурність закритою для інших цивілізацій.

Окремо варто зазначити погляди деяких науковців епохи Відродження про роль полікультурності в освіті. Так, у філософсько-педагогічних поглядах Е. Ротердамського знаходимо думку, що ефективність морального виховання людини визначається духовно-особистісними якостями, професіоналізмом і загальною культурою вчителя, поєднанням зусиль родини, церкви та школи [10, с. 70].

М. Монтень одним з перших звернув увагу на потребу релігійної терпимості. Філософ вважав, що основною перешкодою розвитку людини є вузькість її світогляду [10, с. 71].

Ідеї полікультурної освіти вперше обґрунтував Я. А. Коменський у вигляді «панпедії» як універсальної програми виховання всього людства. Педагог бачив процес формування особистості в гармонійному поєднанні трьох факторів: виховання, світу й людини. Науковець акцентував на особливій ролі вчителя в реалізації «універсальної освіти» як посередника між культурами різних народів. Слід зазначити, у «панпедії» також сформовані настанови, які покликані формувати в дітей уміння жити в злагоді з іншими, дотримуватися певних обов'язків, поважати і любити людей інших народностей та вірувань [8, с. 70].

Отже, у період Відродження було обґрунтовано ідеї толерантності між представниками різних народів, поваги до різних думок, вірувань, поглядів.

Не менш вагомим внеском у теорію полікультурності в освіті є думки швейцарського педагога Й. Песталоцці. Науковець наголошував на важливості пізнання загальнолюдських культурних цінностей, почуття емпатії й поваги до інших людей та обов'язку перед ними. Щодо організації освіти Й. Песталоцці підкреслював важливість залучення школярів як до рідної культури, так і до загальнолюдської [10, с. 69].

Значний практичний потенціал щодо становлення полікультурності в освіті мають погляди німецького педагога А. Дістервега. Автором було висунуто ідею гармонійності в поєднанні загальнолюдського й національного, толерантності й патріотизму. Вона полягає в переорієнтації особистості від національних ідеалів до загальнолюдських. А. Дістервег стверджував, що підготовка учня до повноцінної діяльності в суспільстві є неможливою без пізнання рідної культури. Він закликав брати до уваги специфіку національного складу певної місцевості. Важливим, на його думку, є навчати рідною мовою, виховувати дитину на основі загальнолюдських

цінностей [10, с. 70].

М. А. Жюльєн Паризький пропагував ідеї створення міжнародної організації для співпраці в галузі освіти. Ще на початку XIX століття він пропагував ідеї міжнародної солідарності, миру і співпраці між народами. За його ініціативою була створена Французька спілка об'єднаних націй, яку можна розглядати як один з перших попередників ЮНЕСКО. М. А. Жюльєн Паризький дійшов до висновку про те, що співпраця держав у галузі освіти – найкращий спосіб досягнути суспільної злагоди, це перший крок до політичного порозуміння [7, с. 8].

Суттєвий внесок у розвиток ідей полікультурної освіти й виховання зробив американський філософ Дж. Дьюї. Метою навчання й виховання він вважав отримання універсальних знань та ознайомлення з культурними цінностями, що складають основу найбільших досягнень людської цивілізації [8, с. 72].

Початок XX століття ознаменував собою активний розвиток ідей полікультурної освіти. У дослідженнях Л. Гурлітт, Ф. Гансберг, Г. Шаррельман полікультурність розглядалася як знання національної та світової культури, яка сприяє розвитку загальнолюдської свідомості та ствердженню ідеї про єдність світу. Автори вважали неприйнятним уніфікацію культури, зведення її до рівня національної художньої творчості. Вони виступали за захист культурних відмінностей, які потрібно примножувати та розвивати. Полікультурну освіту педагоги пов'язували зі свободою духовного розвитку особистості та народу. Науковці були єдині у ствердженні того, що полікультурна освіта охоплює вивчення культурної спадщини народів світу і культури свого народу, зокрема – місцевої. Автори розглядали полікультурну освіту як засіб розвитку особистості, її гуманізації й підготовки до життя у демократичному суспільстві [4, с. 45].

Питання полікультурності розглядав також український інтелектуал М. Драгоманов. Автор бачив її у взаємозв'язку та взаємовпливу національної й світової культури. Він вважав за необхідне прищеплювати дітям любов до батьківщини, традицій свого народу, почуття гордості за свою землю. Важливо заохочувати та підтримувати дітей до вивчення культури, традицій, звичаїв інших народів, формувати бажання жити в мирі та злагоді. М. Драгоманов наголошував, що взаємокультурний обмін між народами не повинен означати культурної переваги чи поневолення одним іншого [10, с. 70].

Українська педагогиня С. Русова звертала увагу на важливість для кожної нації знайомства з іншою культурою. Дослідниця вважала, що вивчення мови іншого народу, його історії, літератури, фольклору, розуміння світогляду є необхідною складовою навчання молодого покоління. Таким чином, культура стає більш значною, якщо її будуть вивчати представники інших культур [10, с. 70].

А. Макаренко, В Сухомлинський, К. Ушинський наголошували, що основу гуманістичної педагогіки складають стосунки, у яких виявляється сприйняття, розуміння, допомога, любов. Саме гуманістичні ідеї покладено в основу полікультурної освіти, оскільки вона дає можливість сформувати позитивні взаємини між етнічними, культурними та релігійними групами. Така освіта актуальна і необхідна для більшості держав світу, а особливо тих, де суспільство складається з представників різних народностей і національностей, які мають різні релігійні переконання [8, с. 73].

Зміни виховання і навчання у світі в дусі полікультурності та поліетнічності

стали особливо помітними в останні 60 років. У 1960-х рр. у світовій освіті формулюються педагогічні вимоги, які визначають найбільшу цінність – культурне різноманіття. З 1970-х рр. розробляються спеціальні програми полікультурної освіти. Починають проводитися епізодичні педагогічні заходи у багатонаціональних закладах освіти з інформацією про побут і життя малих етнічних груп. З часом такі заходи змінюються на систематичну педагогічну діяльність, спрямовану проти расизму та національних забобів, на сприйняття історії, традицій, духовних цінностей як великих, так і малих культур. У випадку відмови держави брати участь у такій діяльності практичне здійснення відповідної освіти беруть на себе етнічні меншини [6].

Саме тоді вперше було застосовано термін «полікультурна освіта», який використали в доповіді Американської асоціації викладачів педагогічних коледжів у 1974 році: «Полікультурна освіта – це освіта, в основі якої лежить культурний плюралізм, вона не закінчується на усвідомленні культурних відмінностей, більш важливим є визнання прав різних культур та народів на існування. Метою культурного плюралізму є повне визнання культурних відмінностей між народами, і ефективної програми, яка зробить культурну різноманітність реальною і потрібною» [3, с. 26].

У той самий час уперше було сформовано дефініцію «полікультурна освіта» і додано до Міжнародного педагогічного словника, виданого у Лондоні в 1977 році [3, с. 27].

У 1981 році американський дослідник Дж. Бенкс сформував концепцію полікультурної освіти. Так, за дослідженнями автора, дотримання принципу різноманітності є основним чинником досягнення мети полікультурної освіти. Згідно з концепцією, у закладах освіти необхідно створити та проводити програми підготовки і перепідготовки викладачів задля визначення ставлення педагогів до різних етнічних груп та їхніх культурних особливостей. Слід формувати необхідні знання, уміння та навички для роботи в полікультурному середовищі. Також варто зазначити, що виховання молодого покоління в дусі розуміння і прийняття інших культур, готовності до міжетнічного діалогу має підтримуватися різноманітними міжнародними організаціями [1].

Зокрема, необхідність полікультурної освіти передбачено в таких документах: Міжнародна Конвенція Організації Об'єднаних Націй «Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» (1965 р.); Декларація ООН «Про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» (1992 р.) [13]; Декларація ЮНЕСКО «Про расу та расові упередження» (2019 р.); Декларація ЮНЕСКО «Принципи толерантності» (2019 р.) та інші.

Отже, до середини ХХ століття сформувалися основні ідеї про необхідність полікультурної освіти для гармонійного розвитку особистості. Утім, поряд з потребою створення полікультурного середовища в освіті, у науковому дискурсі у середині ХХ століття існували ідеї монокультурності чи культурної асиміляції.

Історія знає чимало прикладів поступового зникнення малих народів у домінуючому культурному та мовному середовищах.

Ідеї асиміляції активно впроваджувалися педагогами США, Франції, Австралії в 50–80-х роках минулого століття. Центральна ідея концепцій монокультурності освіти полягала в тому, що в умовах сучасної цивілізації нормативна культура більшості неминуче поглинає мови й культури меншин і що світовий розвиток може йти тільки в

напрямі згладжування відмінностей до спрощення [2, с. 89].

В американській педагогіці ідеї культурної асиміляції в системі освіти існували аж до кінця 1960-х рр. Передбачалося, що за допомогою виховання і навчання можна консолідувати корінне населення країни навколо мови та культури англійців. У США монокультурність представлялася як «плавильна піч», у якій мають зникнути національні, культурні, етнічні відмінності. Концепція виходить з припущення, що змішання етносів створить нову расу людей, яка поєднає в собі різноманітні цінності, мови та звичаї всього людства [4, с. 46].

Ідеологія «плавильної печі», коли за допомогою освіти нівелюються особливості субкультур і виникає однакова культура, залишається популярною і нині в поглядах окремих американських педагогів. Такі ідеї виникають як відповідь на зростання етноцентризму афроамериканців, латиноамериканців, індіанців. Деякі вчені схиляються до відновлення педагогічного курсу асиміляції меншин і створення середовища американців. Уважається, що єдиним ефективним способом створення гармонійного багаторасового суспільства є повернення до педагогічної політики, коли всі жителі США приймають західні цінності. Один з теоретиків «плавильної печі» У. Уорнер вважав, що завдяки асиміляції буде покинено з самотутністю окремих культур і що етноси «розчиняться» в основному потоці життя Америки [10, с. 71].

До певного часу в США навіть пишалися тим, що були «плавильною піччю», у якій протягом багатьох років вихідці з усього світу перетворювалися в єдину націю. Асиміляція не вважалася чимось непристойним. Навпаки – була метою багатьох поколінь іммігрантів. Усі хотіли стати «справжніми американцями» і «плавильна піч» була цілком реальним фактом освіти. Як зауважують американські вчені М. Зінгер і Д. Раск, для значної частини етнокультурних меншин асиміляція була «втечею від бідності», способом піднятися з соціального дна, підвищити суспільний статус за допомогою ліфтів, одним з яких виявлялася освіта [2, с. 80].

Ідеї асиміляції через утворення монокультурної нації продовжували сповідувати й у Франції. Тут аж до середини 1980-х років в освіті панували ідеї асиміляції всіх громадян у республіканській «плавильній печі». Культурне розмаїття в школі ігнорувалося, не бралися до уваги культурні особливості й права. Кожен школяр мусив залишити за дверима закладу освіти свої соціальні та культурні переваги, щоб отримати доступ до універсальної однодумності [10, с. 71].

Утім, уже з середини 1970-х рр. у США, Канаді та Австралії визнали, що ідеї полікультурності є необхідним складником економічного розвитку країни. Відповідні дії стали відповіддю на різкий приплив іммігрантів, потребу зміцнення федеративного устрою. Ці країни дотримуються політики мультикультурної освіти для подолання кризи міжетнічних відносин, забезпечення національної єдності, досягнення суспільної стабільності [10].

У Канаді подібна політика покликана підкріпити діалог у франкомовній провінції Квебек та англійськомовних територіях Заходу, врахувати інтереси інших етнічних груп та іммігрантів. В Австралії такий курс означає відмову від ідеї консервації єврокультури «білої» Австралії, прагнення розв'язати проблеми адаптації іммігрантів з Азії та Близького Сходу, корінних аборигенів [4, с. 27].

У багатьох великих розвинених країнах політичні лідери та партії визнають невідкладність здійснення педагогічних принципів полікультурності через виховання і

навчання етнокультурних груп. Така політика означає проведення офіційного курсу у сфері виховання і навчання з урахуванням прав та інтересів різних малих культурних груп населення.

Отже, полікультурність як педагогічна категорія виникла ще задовго до самої педагогіки. Окремі думки про необхідність взаєморозуміння і гармонійного співіснування людини та природи відображені в поглядах античних мислителів. Однак саме в стародавні часи відбулася перша спроба утворити полікультурне суспільство з домінуванням давньогрецької цивілізації. Але з часом ці надбання були втрачені.

Попри жорсткий вплив релігії, яка відкидала взаємодію між іншими культурами, новий поштовх у розвитку полікультурності відбувся епоху Середньовіччя та Відродження. Педагоги-гуманісти того періоду наголошували, що навчання і виховання повинно гармонійно доповнювати один одного, в учнях необхідно виховувати шанобливе ставлення до чужих думок, вірувань тощо.

Середині XIX століття відзначилася активним впровадженням ідей полікультурності в навчанні та вихованні дітей, як серед закордонних, так і українських інтелектуалів. Педагоги наголошували на необхідності в пізнанні світової та рідної культури, вважали, що потрібно заохочувати дітей до вивчення культури інших народів, бажання жити з ними в злагоді та взаємоповазі. Серед українських педагогів була поширена думка, що основою полікультурності є гуманістичні ідеї, які дають можливість сформувати добросусідські взаємини між етнічно та релігійно різними народами.

У XX столітті відбулося утвердження дефініції «полікультурна освіта». Завдячуючи американським філософам та педагогам, у 1977 році термін додали до Міжнародного педагогічного словника та були сформовані основні положення про полікультурну освіту.

На протигагу ідей полікультурності в освіті паралельно існували погляди щодо монокультурності, або культурної асиміляції, де мали зникнути національні та культурні відмінності й натомість сформуватися нація, об'єднана навколо культури, що переважає. Подібні ідеї в освіті існували в США, Франції, Австралії. Але вже з 80-х років визнано, що саме полікультурність є необхідною складовою економічного та гармонійного розвитку країни.

Сучасна полікультурна освіта стала відображенням таких тенденцій, як:

- активне підвищення міжкультурної взаємодії (масові міграції, відродження етнічних і релігійних культур тощо);
- зростання цінності особистості кожної окремої людини з визнанням її культурних особливостей (подолання тенденцій авторитаризму й поділу культур на «великі» та «малі»);
- поява і поширення ідеї мультикультуралізму, тобто культурне різноманіття розглядається як багатство і ресурс соціально-економічного розвитку.

Дослідження та впровадження ідей полікультурності в поглядах видатних педагогів та інтелектуалів потребує ґрунтовнішого аналізу та вивчення, адже окремі думки педагогів були революційними для того часу, а зараз є надзвичайно актуальними. Відповідні погляди необхідно активно використовувати та впроваджувати від дошкільних закладів до закладів вищої та безперервної освіти.

Педагогічна політика в умовах етнічного різноманіття повинна сприяти підготовці молодого покоління, до реальної дійсності, виконувати посередницьку місію між культурами. Адже саме від держави залежать результати освіти, яка може посприяти розвитку національної самосвідомості й прищепити повагу до всіх культур або ж навпаки – толерувати зверхність та демонстрацію культурної переваги над іншими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Banks J. A. Multicultural Education: Development, Dimensions, and Challenges Phi Delta Kappan. 1993. P. 24.
2. Абібулаєва Г. С. Деякі аспекти полікультурної освіти. *Педагогіка і психологія*. 2006. № 1. С. 75–84.
3. Агадуллін Р. Р. Полікультурна освіта: методолого-теоретичний аспект. *Педагогіка і психологія*. 2004. № 3. С. 25–27.
4. Білецька, І. О. Полікультурні тенденції сучасної вітчизняної та іншомовної освіти. *Педагогічний альманах*. 2014. Вип. 21. С. 43–50.
5. Голік Л. О., Клиненко Т. В., Красовицький М. Ю., Левченко Г. І. Полікультурна освіта в Україні. *Завуч*. 1999. № 29–35. С. 3–4.
6. Гончаренко Л. А. Формування у педагогів полікультурної компетентності. *Таврійський вісник освіти*. 2005. № 1. С. 86–89.
7. Гончаренко Л. А., Зубко А. М., Кузьменко В. В. Розвиток полікультурної компетентності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів: навч. посіб. Херсон: РІПО, 2007. 176 с.
8. Дороз В. Розвиток ідей полікультурної освіти в контексті світового досвіду. *Рідна школа*. 2009. № 10. С. 69–74.
9. Зеленська О. М. Формування полікультурної компетентності курсантів вищих військових навчальних закладів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: автореф. ... дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2012. 19 с.
10. Лощенкова І. Ф. Розвиток ідей полікультурного виховання у світовій педагогічній думці. *Педагогіка і психологія*. 2002. № 1–2. С. 68–71.
11. Мелько Л. Ф. Полікультурна компетентність студентів як фактор інтеграції. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Київ, 2014. Т. 4(55). С. 282–290.
12. Хомич Л. О., Султанова Л. Ю., Шахрай Т. О. Полікультурна освіта в контексті загальнокультурного розвитку особистості педагога: монографія / Національна академія педагогічних наук України. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 212 с.
13. Чаркіна Т. І. Теоретичні аспекти формування полікультурних компетенцій в сучасному освітньому просторі. *Науковий вісник. Серія Філософія*. Харків: ХНПУ, 2016. Вип. 47. С. 138–146.

REFERENCES

1. Banks, J. A. (1993). Multicultural Education: Development, Dimensions, and Challenges Phi Delta Kappan.
2. Abibulaieva, H. S. (2006). Deiaki aspekty polikulturnoi osvity. *Pedahohika i psykholohiia*, 1, 75–84 [in Ukrainian].
3. Ahadullin, R. R. (2004). Polikulturna osvita: metodoloho-teoretychnyi aspekt. *Pedahohika i psykholohiia*, 3, 25–27 [in Ukrainian].
4. Biletska, I. O. (2014). Polikulturni tendentsii suchasnoi vitchyznianoї ta inshomovnoi osvity. *Pedahohichnyi almanakh*, issue 2, 43–50 [in Ukrainian].
5. Holik, L. O., Klynchenko, T. V., Krasovytskyi, M. Yu., Levchenko, H. I. (1999). Polikulturna osvita v Ukraini. *Zavuch*, 29–35, 3–4 [in Ukrainian].
6. Honcharenko, L. A. (2005). Formuvannia u pedahohiv polikulturnoi kompetentnosti. *Tavriyskyi visnyk osvity*, 1, 86–89 [in Ukrainian].
7. Honcharenko, L. A., Zubko, A. M., Kuzmenko, V. V. (2007). Rozvytok polikulturnoi kompetentnosti pedahohiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Kherson: RIPO [in Ukrainian].

8. Doroz, V. (2009). Rozvytok idei polikulturnoi osvity v konteksti svitovoho dosvidu. *Ridna shkola, 10*, 69–74 [in Ukrainian].
9. Zelenska, O. M. (2012). Formuvannia polikulturnoi kompetentnosti kursantiv vyshchyykh viiskovykh navchalnykh zakladiv u protsesi vyvchennia humanitarnykh dystsyplin. *Extended abstract or candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
10. Loshchenova, I. F. (2002). Rozvytok idei polikulturnoho vykhovannia u svitovii pedahohichnii dumtsi. *Pedahohika i psykholohiia, 1–2*, 68–71 [in Ukrainian].
11. Melko, L. F. (2014). Polikulturna kompetentnist studentiv yak faktor intehtratsii. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody»*. Vol. 4(55), 282–290 [in Ukrainian].
12. Khomych, L. O., Sultanova, L. Yu., Shakhrai, T. O. (2014). Polikulturna osvita v konteksti zahalnokulturnoho rozvytku osobystosti pedahoha. Kirovohrad [in Ukrainian].
13. Charkina, T. I. (2016). Teoretychni aspekty formuvannia polikulturnykh kompetentsii v suchasnomu osvithnomu prostori. *Naukovyi visnyk. Seriia Filosofiia, issue 47*, 138–146 [in Ukrainian].